

Erhart, Adolf

Pokroky v baltistice

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1969, vol. 18, iss. A17, pp. 197-199

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101041>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

příručkou (jak by někdo mohl soudit z názvu), je to monografie obsahující originální názory autora na otázky ide. morfonologie. Stejně tak ostatně mylil i název stejnojmenné práce H. Hirta, jež byla publikována ve stejném nakladatelství v letech 1921—1937! Také Hirtova gramatika znamenala — přes opačné mínění některých kritiků — krok vpřed proti mladogramatickému období. Tím více to platí o recenzované práci J. Kuryłowicze, jehož životní dílo vůbec představuje největší pokrok v indoevropské srovnávací jazykovědě od klasického období na konci minulého století. Jestliže je pro současné období vývoje indoevropéistiky charakteristické zejména uplatnění strukturalistických metod, je to právě J. Kuryłowicz, který má největší podíl na tomto metodologickém obnovení („renouveau-ment“ — jeden ze základních pojmů v K-ově teorii o morfologickém vývoji!) srovnávací jazykovědy. V posudcích jeho prací se zhusta objevují výrazy jako „genialita“, „smělost domněnek“, „hloubka úvah“, „exaktnost“ (ne ovšem v pojetí současných matematických směrů) apod.; rubem vši této chvály je ovšem nesnadný styl, mnoho temných až nesrozumitelných míst (mimoděk vzniká otázka, zda tato nesrozumitelnost někde není záměrná), nerovnoměrné zpracování problematiky, nedostatek citací jak dřívějších vlastních prací, tak zejména prací jiných autorů. Konečně se čtenáři Idg. Gr. II vnučuje otázka: nezůstane toto nesporně vynikající dílo torzem? V oznámení nakladatelství se mluví o Idg. Gr. jako o kolektivním díle. Kdo však napíše ostatní svazky tak, aby *Indogermanische Grammatik* představovala jednotlivě koherentní dílo?¹ Zvláště obtížné bude napsat díl (I) pojednávající o fonologii; nejpovolnější osobou by zajisté byl sám J. Kuryłowicz. Na odpověď na tyto otázky si však budeme muset patrně ještě několik let počkat.

Adolf Erhart

Pokroky v baltistice

Ještě nedávno patřily baltské jazyky k nejméně zpracovaným indoevropským větším; chyběly etymologické slovníky, historické i moderní popisné mluvnice. Během posledních desíti let se však tato situace od základů změnila. K etymologickému slovníku a k litevským mluvnici, o nichž jsme referovali na jiném místě (LF 89. 328-32), přibýly nyní dvě obšírné práce zaměřené historicko-komparatisticky: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* od známého norského lingvisty Ch. Stanga (Oslo, Universitetsforlaget, 1966; 484 str.) a *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* od J. Kazlauskase (Vilnius, Mintis, 1968; 414 str.). Obě tyto práce měly ovšem již své předchůdce: První srovnávací mluvnici baltských jazyků sestavil slavný lotyšský jazykovědec J. Endzelin: *Baltu valodu skaņas un formas*, Riga 1948 (litevsky: *Baltų kalbų garsai ir formas*, Vilnius 1957). Jazykové roucho a řada jiných okolností způsobily, že tato (stručná!) srovnávací mluvnice zůstala mimo odborné baltistické kruhy téměř neznámá. Za první historickou mluvnici litevštiny můžeme pokládat J. Otrębského *Gramatyku języka litewskiego* (Warszawa 1956). Ta ovšem svým rozsahem předčí Kazlauskasovu práci (zatím vyšly z O. gramatiky tři svazky); to je dáno zejména tím, že má zahrnovat všechny složky jazykové struktury, kdežto Kazlauskas se omezuje jen na vybrané části: přízvuk, skloňování substantiv a časování sloves. Tuto vybranou problematiku ovšem zpracovává při nejmenším stejně důkladně jako Otrębski, používá přitom modernějších přístupů k jazykovým faktům (o Otrębského mluvnici viz LF 98. 329). Společnou nevýhodou obou příruček je opět jejich jazykové roucho, které snižuje jejich použitelnost pro ty indoevropéisty, kteří se bezprostředně nezabývají baltskými nebo slovanskými jazyky.

Máme-li zde současně hodnotit obě nové příručky, musíme především konstatovat, že vykazují jistý počet společných rysů. Je to např. velmi důkladné zpracování akcentologické problematiky jak u Kazlauskase, tak i u Stanga. Stang se přitom vcelku přidržuje tradičních názorů na baltský přízvuk a intonace; mnoho místa věnuje polemice s převratnými názory J. Kuryłowicze. S. např. uznává jistou spojitost mezi intonacemi koncových slabik v litevštině, slovanštině a řečtině, akceptuje zákon Fortunatova a de Saussura vcelku v jeho původní formulaci apod. Kazlauskas naproti tomu věnuje méně pozornosti situaci v jiných indoevropských jazycích, zato se snaží v mnoha případech najít pro litevská fakta vlastní originální výklad. Opírá se přitom o rozsáhlý, v mimolitevských kruzích lingvistů namnoze

¹ Z prospektu nakladatelství C. Winter se nyní dovídáme, že mezitím již vyšel díl III.1, jednájící o ide. slovese. Jeho autorem je C. Watkins, považovaný za Kuryłowiczova žáka.

ještě neznámý nářeční materiál. Ražené a tažené slabiky se podle K. lišily v předhistorické době tónovou výškou: ražené byly vyšší než tažené. Pro další vývoj je charakteristický přechod od melodického přízvuku k přízvuku dynamickému, způsobený vlivem substrátu (zejména v severních dialektech litevštiny). S tímto přechodem souvisí i posuny přízvuku (z koncových slabik na vnitřní apod.), redukce samohlásek ap. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že důkladná znalost stavu v nářečích a v starolitevských literárních památkách je společným kladem obou mluvnic; Kazlauskas měl ovšem navíc možnost použít i dosud nepublikované materiálu z posledních výzkumů. Rozsáhlé partie své knihy věnuje rozboru jednotlivých forem a typů, aniž by se přitom uchýloval k faktům jiných jazyků (zato vydatně užívá metody vnitřní rekonstrukce). Tak např. na s. 49—92 se takto zabývá akcentuací litevských slovesných tvarů, na s. 226—242 přechodem (*i*)*u*-kmenů k (*i*)*a*-kmenům, na s. 247—260 najdeme vyčerpávající seznam zbytků konsonantické deklinace v litevštině atd. Ve Stangově mluvnici je zase věnováno neobyčejně mnoho pozornosti staropruským tvarům — mnohdy dokonce více místa než odpovídajícím tvarům litevským a lotyšským. I to je chvályhodné, protože Trautmannovy výklady (v knize *Altpreussische Sprachdenkmäler*) dnes už v leccém zastaraly.

Všimněme si nyní, jak řeší oba autoři některé svízelné otázky litevského hláskoslolí a tvaroslolí. Z hláskoslovných otázek je to především problém dvojích střídnic za ide. *ō* a za *i*-ové diftongy. Kazlauskas dochází k závěru (s. 108—122), že změna *ō* > *uo* nastala pouze v přízvukných morfémeh (!), kdežto jinde je náležitou střídnicí lit. *o* — např. v koncovce genitivu sg. *o*-kmenů. Stang naproti tomu pokládá — ve shodě s většinou baltistů — *uo* za jedinou zákonitou střidnicí indoevropského *ō*, kdežto případy s lit. *o* za baltické novotvary; rovněž stran koncovky gen. sg. se přidržuje běžného výkladu (*o* + *at* > *āt*). Otázku *i*-ových diftongů Kazlauskas systematicky neřeší; z jeho výkladu o koncovce nominativu pl. *o*-kmenů (s. 175) však plyne, že se přidržuje Endzelinovy teorie, podle níž lit. *ie* je zákonitou střidnicí toliko za přízvukně **ei*. Tak tomu prý bylo i v případě zmíněné koncovky (*tie* < **tei!*), kdežto koncovka substantiv *-ai* vznikla teprve sekundárně jako důsledek tendence odstranit z paradigmatu střídání palatální a nepalatální souhlásky. — Stang se zabývá *i*-ovými diftongy velmi obšírně (s. 52—68), ovšem s dosti hubeným výsledkem: v přízvukně nekoncevové slabice se *ei* zpravidla změnilo v *ie*, pro ostatní případy však nelze stanovit žádné pravidlo (*ei*, *oi* > *ai*, *ie*; *ei* > *ei*, *ie*). K žádnému novému řešení nedochází S. ani v případě koncovky nom. pl.: jak *-ie*, tak i *-ai* lze odvodit z ide. **-oi* (s. 67).

Z dalších morfologických otázek, které jsou v obou mluvnicích řešeny, zaslouží si zvláštní pozornosti rozsáhlý výklad o koncovkách dativu sg. (K. 138—149); koncovka *-ui* představuje podle K. litevský novotvar, podle S. je pokračováním indoevropského **-ōi*. Tvary lokativu pl. na *-se* jsou podle K. (162) odvozeny od tvarů akuzativu pl., podle S. (186 n.) naopak jde o transformaci původnějších forem na *-su*. Stran baltských *ē*-kmenů zastávají oba autoři stanovisko, že mohou být pokračováním ide. (*y*)*ē*-kmenů; Stang (203) ovšem připouští, že může jít zčásti i o staré (*i*)*yā*-kmeny. Co se týče pádového systému jako celku, domnívá se Kazlauskas (132 n.), že prabaltština zdědila z ide. období pouze čtyři (resp. pět) paradigmatické pády — prušťina prý v tomto ohledu zachovává starý stav, kdežto ve východobaltských jazycích došlo dodatečně k paradigmatické instrumentálu a lokativu (resp. i dalších lokálních pádů). Podle Stanga je naopak původní (prabaltský) stav lépe zachován v litevštině (což pokládáme za pravděpodobnější výklad).

Z problémů slovesné flexe si zaslouží pozornost na prvním místě výklad o atematické konjugaci a jejich osobních příponách. Kazlauskas (292—298) odmítá rekonstrukci prabaltských příponových podob s diftongem (**-mai* apod.) a pokládá lit. *-mi*, *-si* za přímé pokračování indoevropského *-mi*, *-si*. Stang (406—407) naproti tomu počítá s prabalt. **mai* (apod.), vzniknuvším kontaminací přípon *-mi* a *-ai*, a to v souvislosti s přechodem starých perfekt (zvl. préteriprézentií) do přítentního systému. Tento přechod je jednou z příčin sekundárního rozhojnění atematických slovesných tvarů v baltštině, s nímž oba autoři shodně počítají. — Jedním z nejobtížnějších problémů, jež skýtá baltské sloveso, je nerozlišování čísla ve třetí osobě. Zatímco Stang (410—412) počítá se ztrátou koncevového *-t* u lit. bezpříznakových tvarů 3. osoby a nerozlišování čísla pokládá — jako naprostá většina jazykovědců — za důsledek sekundárního baltského vývoje, razí Kazlauskas (299—304) odvážnou (ale ne zcela novou) teorii, podle níž baltské tvary 3. osoby reprezentují holý kmen a nerozlišování čísla představuje pozůstatek z velmi dávné vývojové periody ide. jazyků. Pokládáme tento výklad v podstatě za správný (k této otázce se ještě chceme vrátit v rozsáhlejší práci o lit. slovese). — Rovněž pro některé další zvláštnosti litevského slovesa hledá Kazlauskas nový výklad: Tak např. za východisko přítentní formace se sufixem *sta* pokládá (332—333) tvary, kde přípona *-ta* (participium praeter.) přistoupila k slovesnému základu na *s*, *t*, *d*;

k těmto formám, chápaným jako 3. os., pak byly dodatečně přitvořeny ostatní osoby. Stang se k této otázce vyslovuje jen opatrně (připouští spojitost s germ. formací na *sta* — 344). — Žádný z recenzovaných autorů nepodává uspokojivý výklad o indoevropských počátcích baltského préterita. Kazlauskas (336—365) rozebírá velmi důkladně litevský stav, mimobaltských souvislostí se však dotýká jen zřídka; otázku původu préteritálních příznaků *ā*, *ē* vlastně neřeší. Více místa věnuje této otázce Stang (374—391): Příznak *ā* souvisí podle S. od původu se sufixem *ā* iterativních sloves; *ā*-préteritum nastoupilo v litevštině na místo tematického aoristu. S tím lze — s jistými výhradami — souhlasit. Nelze však souhlasit se Stangovým výkladem o *ē*-préteritu: příznak *ē* není totožný ani se sufixem *ē* stavových sloves, ani s *ē* ve slovanských imperfektech typu *veděachъ*. Litevské *ē*-préteritum spíše představuje produkt analogie podle formule $\emptyset : e = e : \tilde{e}$; v systému slovesných tvarů zaujímá to postavení, které jinde zaujímá sigmatický aorist (SFFBU A-9, 1961, s. 17 n.).

Také v několika dalších morfologických otázkách zastáváme mínění odlišné od názorů jednoho nebo obou autorů. V rámci této stručné recenze není ovšem možné polemizovat s odlišnými názory autorů obsáhlých knižních prací. Zdůrazňujeme ostatně, že tu v žádném případě nejde o zjevné chyby, nýbrž pouze o odlišné názory na některé dosud nedořešené otázky. I když leccos není ani v jedné, ani v druhé mluvnici definitivně vyřešeno, přece jim tato skutečnost nic neubírá na jejich významu a hodnotě. Obě dvě znamenají velký pokrok v bádání o baltských jazycích. Stangova mluvnice se jeví jako konzervativnější, ale snad právě proto, pro svou úplnost a pro své jazykové rocho může sloužit jako standardní příručka pro všechny vážné adepty balistiky. Kazlauskas je nesporně progresivnější, jednak metodologicky, jednak tím, že přináší některé zbrusu nové výklady. Jeho kniha představuje nové výmluvné svědectví o pokrocích domácí litevské jazykovědy v posledním desetiletí. Bylo by si přáti, aby K. svou mluvnici doplnil o chybějící partie a uveřejnil ji také v cizojazyčné podobě (rusky, německy nebo pod.), aby z ní lépe mohli těžit i ti jazykovědci, kterým četba litevských textů činí nesnáze.

Adolf Erhart

Moderní pohled na spisovný jazyk srbochorvátský

K otázce spisovného jazyka srbocharvátského se znovu vrátil P. Ivić a na základě jazykové analýzy stěžejního Karadžičova díla *Srpski rječnik* se pokusil nově osvětlit vznik a vývoj spisovného jazyka srbocharvátského.¹ Těžiště Ivićovy monografie leží — vedle úvodní kapitoly o vzniku Vukova Rječniku, o srbské mluvnici, o azbuce a o pravopisu — v části, v níž se mluví o Vukově Rječniku jako lexikografickém dílu a o jeho jazyku (sémantická stránka slov, repertoár a stylistické využití slov, znaky vokalicke, konsonantické, deklinační, konjugační, slovtvorné, syntaktické, lexikální apod.). Ivić sice oceňuje pomoc církevní slovanštiny a ruštiny při tvoření srbocharvátských termínů a při vývoji srbsko-slovenského jazyka, tj. církevněslovenského jazyka ruského typu se srbismy, ale mnohem výše staví Vukovo úsilí v pochopení nově vznikající jazykové situace u Srbů na počátku 19. století, kdy srbskoslovenský jazyk dohrál svou úlohu. Podle Iviće Vukova zásluha je v tom, že Vuk znal nejen dobře jako rodilý Hercegovec nářečí tršické (štokavské), ale dovedl také postihnout monolitní základ tohoto nářečí, který poskytl spolehlivou oporu pro geografickou stabilitu spisovné srbocharváštiny, tkvící v lidovosti. Dále Vuk odhalil kauzální vztahy mezi jazykovými jevy minulými a současnými i osvětlil obecné rysy jazykových znaků v srbocharvátském jazyce lidovém a spisovném. Vukův spisovný jazyk srbocharvátský, založený na štokavské jekavštině, již mluví většina obyvatelstva (Srbové, Charváti, Černohorci) a v níž je také napsána dubrovnická literatura, není konzervativní jazykový útvar, nýbrž jazykový útvar pružný, v němž se záhy uplatnily tři varianty spi-

¹ Viz P. Ivić, *O Vukovom Rječniku iz 1818 godine*. Bělehrad 1966. — U příležitosti 100. výročí smrti Vuka St. Karadžiče bylo uspořádáno v Jugoslávii několik konferencí, věnovaných Vukovu dílu. Srov. S. Heřman, *Symposium o životě a díle Vuka St. Karadžiče*, NR 48 (1965), s. 222—223; J. Sedláček, *Studium národních spisovných jazyků a jazyková kultura*, NR 49 (1966), s. 105—113; M. Stanić, *Diskuse jugoslávských slavistů o problémech spisovného jazyka*, ib. s. 113—115. Vuku Karadžičovi je připisán také sb. *Slavica Pragensia VI* (1964), v němž poutá pozornost zejména čl. Boh. Havránka, *Význam Vuka St. Karadžiče pro vývoj spisovného jazyka srbocharvátského*, s. 5—12.